

УСНИЙ ПЕРЕКЛАД: СОЦІОЛОГІЧНИЙ ПОГЛЯД

Олександр БІЛОУС (Кропивницький, Україна)

*Поруч з лінгвістичним та семантичним напрямками в перекладацьких дослідженнях слід назвати ще й соціологічний, це коли переклад досліджується із соціологічного погляду, тобто не з позиції взаємовідносин різномовних текстів чи мовних систем, а з погляду взаємовідношення людей у процесі перекладу (**актуальність**). У нашій розвідці вихідними ідеями для розгляду соціологічного напрямку слугують чотирнадцять правил, які виробилися з перекладацького досвіду автора та багатьох інших усних перекладачів і на які, на нашу думку, слід постійно наголошувати при навчанні усному перекладу.*

*Слід відмітити, що «правила для усного перекладача» (**об'єкт**), як і вся теорія перекладознавства, створилися у відповідь на потреби практики: професія усного перекладача, як бачимо, стала наразі масовою, і тому цьому виду перекладу, як і іншим, потрібно навчати.*

При викладанні навчальної дисципліни Усний двосторонній переклад ви, очевидно, помітили що під час роботи в кабінах при послідовному перекладі, при перекладі з листа, якісні усні переклади роблять студенти, які мають середні і навіть слабкі знання іноземних мов, і навпаки, студенти, які на високому рівні володіють мовами, виявлялися нездатними до такого роду перекладацької діяльності. З

цього впливає, що тут недостатньо вміння більш-менш повної та точної передачі смислу іншою мовою, потрібно ще й засвоїти основні правила усного перекладу.

Усний переклад та основні його «правила» ми відносимо до **професійного перекладу (предмет)**, під яким розуміємо переклад, спрямований на підтримку комунікації між учасниками ситуації мовлення; а переклад, який спрямований виключно на створення тексту, що максимально передавав би семантику всіх слів, які складають зміст цього тексту, ми будемо називати **навчальним перекладом**.

Ключові слова: усний переклад, соціологічний погляд, правила перекладацького досвіду, послідовний переклад, переклад з листа, професійний переклад, навчальний переклад.

Наряду с лингвистическими и семантическими направлениями в переводческих исследованиях следует назвать и социологические, когда перевод рассматривается с точки зрения социологического аспекта, то есть не с позиций взаимоотношения разноязычных текстов или языковых систем, а с позиции взаимоотношения людей в процессе перевода (**актуальность**). В нашем исследовании исходными идеями для рассмотрения социологического направления являются четырнадцать правил, которые выработаны исходя из переводческого опыта автора и многих других устных переводчиков и которые, как мы полагаем, следует постоянно отмечать при обучении устному переводу.

Следует отметить, что «правила для устного переводчика» (**объект**), как и вся теория переводоведения, были созданы в ответ на необходимость практики: профессия устного переводчика, как видим, и нааоборот, студенты, которые владеют языками на высоком уровне, необходимо обучать.

В процессе обучения учебной дисциплины Устный двусторонний перевод вы, очевидно, заметили, что во время работы в кабинетах при последовательном переводе, при переводе с листа, качественный устный перевод делают студенты, которые имеют средние и даже слабые знания иностранных языков, и наоборот, студенты, которые владеют языками на высоком уровне, оказываются неспособными к такому роду переводческой деятельности. Из этого следует то, что здесь недостаточно умения более-менее точной передачи смысла другим языком, необходимо также освоить основные правила устного перевода.

Устный перевод и его основные «правила» мы относим к **профессиональному переводу (предмет)**, под которым подразумеваем перевод, направленный на поддержание коммуникации между участниками языковой ситуации; а перевод, направленный исключительно на составление текста, который максимально передавал бы семантику всех слов, составляющих содержание этого текста, мы будем называть **учебным переводом**.

Ключевые слова: устный перевод, социологический аспект, правила переводческого опыта, последовательный перевод, перевод с листа, профессиональный перевод, учебный перевод.

Apart from linguistic and semantic approaches in translation studies there is also a sociological aspect which presupposes translation research from the point of view of sociology which is based on interrelations of people (**topicality**) in the process of translation, but not on texts or language systems. Our survey takes its ground on the fourteen rules formed by interpreting experience of the numerous interpreters as well as of the author of this article. In our opinions these rules should be constantly in the highlight of the interpreters training.

One cannot fail but mention that "rules for interpreters" (**subject matter**) as well as the whole theory of translation studies have been created to meet the demands of practical activity. The profession of the interpreter has become widespread, so this kind of translation, as all others, needs to be professionally trained.

While teaching two-way interpreting I have noticed that good translations in interpreter's booths or unprepared ones are done by students with average and below-average knowledge of foreign languages. On the contrary, students who can boast of advanced knowledge turn out incapable for this particular kind of translator's activities. Thus, one may claim that skills of precise rendering of sense in translation / interpreting are not enough and other rules of interpreting have to be taken in consideration.

Interpreting and its main "rules" make the component of **professional translation (scope of the study)** which I define as translation aimed at communication support between speech situation participants. At the same time translation which is aimed exclusively at the creation of the text rendering the semantics of all sentences which make up the content of this text to full extent will be called **training translation**.

Keywords: interpreting, sociological view, interpreter's experience rules, consecutive interpreting, unprepared translation, professional translation, training translation.

Поруч з лінгвістичним та семантичним напрямками в перекладацьких дослідженнях слід назвати ще й соціологічний, це коли переклад досліджується із соціологічного погляду, тобто не з позиції взаємовідносин різномовних текстів чи мовних систем, а з погляду взаємовідношення людей у процесі перекладу (**актуальність**). У нашій розвідці вихідними ідеями для розгляду соціологічного напрямку слугують чотирнадцять правил, які виробилися з перекладацького досвіду автора та багатьох інших усних перекладачів [див. 1; 3; 4; 5; 6, 7] і на які, на нашу думку, слід постійно наголошувати при навчанні усному перекладу.

Слід відмітити, що «правила для усного перекладача» (**об'єкт**), як і вся теорія перекладознавства, створилися у відповідь на потреби практики: професія усного перекладача, як бачимо, стала наразі масовою, і тому цьому виду перекладу, як і іншим, потрібно навчати.

При викладанні навчальної дисципліни Усний двосторонній переклад ви, очевидно, помітили що під час роботи в кабінетах при послідовному перекладі, при перекладі з листа, якісні усні переклади роблять студенти, які мають середні і навіть слабкі знання іноземних мов, і навпаки, студенти, які на високому рівні володіють мовами, виявлялися нездатними до такого роду перекладацької діяльності. З цього випливає, що тут недостатньо вміння більш-

менш повної та точної передачі смислу іншою мовою, потрібно ще й засвоїти основні правила усного перекладу.

Усний переклад та основні його «правила» ми відносимо до **професійного перекладу (предмет)**, під яким розуміємо переклад, спрямований на підтримку комунікації між учасниками ситуації мовлення; а переклад, який спрямований виключно на створення тексту, що максимально передавав би семантику всіх слів, які складають зміст цього тексту, ми будемо називати **навчальним перекладом**.

Таким чином, «правила» усного перекладу лежать у площині **професійного перекладу** і вказують на необхідні дії перекладача для підтримки комунікації. Засоби ж досягнення інваріантності смислу відносять до компетенції лінгвістичної та, головним чином, семантичної теорії перекладу [1, с.141–142; 2, с.140–143].

До основних «правил» усного перекладу належать, на наш погляд, такі:

- 1) найгірший переклад кращий за його відсутність;
- 2) голос перекладача завжди має бути гучним та впевненим з чіткою дикцією.

Явні самовиправлення не бажані;

- 3) розпочатий переклад має обов'язково бути логічно завершеним;
- 4) недоречні паузи при перекладі, звуки-паразити (*e-e-e, m-m...*), сопіння, зітхання тощо **недопустимі**;

5) усний тлумач перекладає лише те, у чому він повністю впевнений (тобто лише те, що він абсолютно зрозумів та може, відповідно, повноцінно перекласти іншою мовою). Усе інше він або опускає, або ж замінює;

6) заміною може слугувати повторення інформації з іншої (уже висловленої) частини тексту або ж проголошення достовірно відомих та загальноприйнятих у культурі мови перекладу (енциклопедичних) відомостей з проблематики перекладу;

7) про що б не говорив учасник мовної комунікації, у перекладі неодмінно має відчуватися логічний зв'язок (початок думки, її продовження та завершення). Тобто необхідне чітке **структурне** оформлення перекладу;

8) за тривалістю звучання переклад має (майже) збігатися з оригіналом;

9) яку б лексику не вживав співрозмовник, перекладач має перекладати **нормативно** як з позиції граматики – правильний порядок слів, так і з точки зору лексики – сталі (загальноновживані) словосполучення, умілий добір еквівалентів/аналогів одиниць перекладу;

10) при перекладі слід уникати метафор або замінювати їх сталими виразами;

11) у німецькій мові чим довше за звучанням повідомлення, тим більше підрядних речень, а тому аби уникнути перевантаження підрядними реченнями, українською потрібно промовлене розбивати за смислом на короткі речення (переклад з української німецькою бажано теж розбивати на прості поширенні речення з прямим порядком слів, уникаючи тим самим, перш за все, помилок на порядок слів у підрядних реченнях німецькою мовою);

12) українське речення слід починати з обставини, а німецьке/англійське з підмета;

13) при перекладі з німецької/англійської українською слід уникати **тавтології**, при перекладі німецькою/англійською тавтологія не викликає негативного сприйняття;

14) у разі, коли Ви не зрозуміли скорочення, імена, прізвища, титули, цифри чи у Вас відсутня попередня інформація [див.:1,с.112–113; 4, с. 46–53; 6, с. 8–9], при усному перекладі їх або опускають або ж замінюють на нейтральні, наприклад *минулого місяця, минулого/цього року, наш гість/пан/пані з Німеччини/Англії тощо*.

Як бачимо, перші вісім правил мають **яскраво виражену соціально-психологічну компоненту**. Вони по суті наголошують на тому, що головним для перекладача є не лише володіння двома мовами, а **володіння саме ситуацією перекладу**. Перекладач в соціологічному смислі має вміти грати свою роль (*завдання*). Якщо він правильно її грає, то між ним та **адресатом** його перекладу виникає **довіра** в соціологічному сенсі. Причому

довіра саме до перекладача та перекладу, а не до самого оригіналу, який підлягає перекладу. Тобто, під **довірою** слід розуміти не той факт, що адресат перекладу вважає, що все сказане в процесі перекладу є істиною, а в тому, що він має вірити, що перекладач здійснює переклад правильно і робить все, що потрібно відповідно до своїх професійних умінь та навичок.

Задумайтесь, який усний перекладач викликає довіру аудиторії? Звичайно ж той, що демонструє легкість та невимушеність при перекладі. Тож перші чотири правила саме і ставлять за мету – забезпечити відчуття **легкості**.

Правило № 5 виражає досить важливий принцип перекладу: текст перекладу має бути зрозумілим самому перекладачеві, адже тлумач, який перекладає незрозуміле для себе, досить швидко видасть себе. А це, зазвичай, підриває довіру до перекладача. **Правило № 6** указує на те, як технічно досягти повного розуміння адресатом тексту перекладу, навіть у разі, коли перекладач розуміє далеко не все. **Правило № 7 (про логічність)** витікає із стереотипної оцінки самої ситуації усного перекладу, яка існує в суспільній свідомості. Прийнято вважати, що перекладаються важливі тексти, які проголошуються компетентними та авторитетними людьми. Від цих людей та, відповідно, від їхніх текстів, адресат чекає кваліфікованої організації комунікації, а це перш за все логічність, адже саме вона (а не, скажімо, емоційність, виразність тощо) вважається показником якісного мислення. Якщо навіть авторитетний учасник ситуації перекладу говорить нелогічно, «перескакуючи» з одного на інше, то слухачі на основі описаного вище стереотипу все ж уважатимуть, що нелогічним є саме переклад, а не оригінал.

Правило № 9 про мовну нормативність перекладу, на наш погляд, стосується перш за все усного перекладу. Перекладаючи усно ненормативну лексику, **слід зазначити для адресата**, що доповідач використовує ненормативну лексику.

У процесі усного перекладу **незалежно від якості оригінального тексту** слід дотримуватися нормативної мови з **двох причин**. *Першою* є необхідність вибудовувати текст **логічно**, адже в суспільній свідомості, безсумнівно, існують стереотипи, що *авторитетні* учасники міжмовної комунікації говорять нормативно. Ненормативність перекладу буде сприйнята аудиторією як власна помилка перекладача. *Другою причиною* є власне технічна: виникає неможливість відтворення іншою мовою ненормативного мовлення оригінального тексту. Таким чином, усному перекладачеві не слід навіть ставити за мету виконати це завдання, адже навіть при його успішному розв'язанні, це не буде високо оцінене аудиторією.

Правило № 10 стосується перекладу сталих сполучень слів. Це називається «**правилами функціональної відповідності**» [див.: 2, с. 152–155], що притаманне всім видам перекладу. Суть цього прийому полягає в тому, що при перекладі повідомленню слід надавати таку мовну форму, до якої звук адресат в текстах відповідного жанру, змісту або функціонального призначення. Зрозуміло, що повною мірою реалізувати це правило при усному перекладі (а тим паче при синхронному) неможливо, адже в процесі усного перекладу перекладач працює не з цілісним текстом (як при писемному), а з досить обмеженою його частиною. Тому, напевне, єдиним способом надати текстові мовою перекладу більш-менш звичної форми – це дотримуватися правил словосполук, притаманних мові перекладу.

Правило № 10 щодо опускання образних виразів стосується саме усного перекладу. При писемному перекладі образність має бути при можливості передана повноцінно. При усному ж намагання передати образність першоджерела зводиться до смішного. Згадаймо хоча б історію з перекладом промови М. С. Хрущова на 15-ій асамблеї ООН 12-го жовтня 1960 року, а саме вжитої ним російською мовою ідіоми «*я вам покажу кузькину мати...*», яку синхроніст переклав як «*он вам покажет мати Кузьмы...*». Річ у тім, що образність має подвійну природу: з одного боку, це функція мови, її структури та норми, а з іншого – це характерна особливість індивідуального стилю автора (ідіолект). Тому механічне перенесення образності з однієї мови в іншу просто **неможливе**. Це відомо всім перекладачам творів словесного мистецтва. Адже досить зрозумілим є той факт, що при обмеженні в часі, яке «тисне» на усного перекладача, коли той не може «розміркувати», розраховувати на переклад образних мовних одиниць, маючи лише короткий відрізок

загального тексту, нічого і сподіватися, а тому не слід відволікатися та шукати образні еквіваленти.

Друга частина правил (з 11 по 14) носить вузько лінгвістичний характер та послуговується при усному перекладі такими основними професійними перекладацькими прийомами [див.: 6, с. 5–6]: 1) генералізацією (узагальненням) або ж описовим перекладом; 2) конкретизацією; 3) антонімічним перекладом; 4) опущенням зайвої інформації; 5) обгрунтованим (доречним) перепитуванням; 6) редагуванням (покращення першоджерела); 7) членуванням речення; 8) об'єднанням речень; 9) логічним коригуванням при перекладі значного за часом звучання мовленнєвого пасажу; 10) умінням розрядити напружену ситуацію, не нагнітаючи та не загострюючи її, але і не знижуючи емоційно-оцінного (переважно негативно-агресивного плану) вектора, який є складником процесу усного перекладу; 11) умінням варіювати темп мовлення та не допускати значного відставання від промовця: а) чітка дикція, дотримання правил орфоспії; б) направленість мовлення безпосередньо на слухача; в) обмеження в жестикуляції, рівна, спокійна поведінка в будь-якій ситуації; г) необхідність стежити за собою та усувати психомоторні реакції (почервоніння обличчя, посилену рухливість рук тощо); д) уміння зберігати правильну осанку; е) презентабельний та відповідний ситуації зовнішній вигляд (одяг, взуття, аксесуари).

Для більш детального унаочнення проілюструємо застосування деяких із цих прийомів. Генералізація (узагальнення) або ж описовий переклад застосовується у випадках, коли: а) інший переклад практично неможливий через відсутності аналога або ж і самого еквівалента в мові (гра слів, каламбури, характерні реалії, прислів'я, приказки, крилаті слова, специфічні вирази, сленг, жаргон тощо) або з інших причин; б) аналог/еквівалент наявний, але ви його забули або не знаєте; в) наявність складних термінів із різних галузей знань, які вам маловідомі або невідомі (наприклад, медицина, банківська справа, фінанси, техніка, право тощо). У такому разі використовують метод „корективної транслітерації“, тобто відтворення оригінального терміна з поправкою на морфологію та фонетику мови перекладу. Це допускається, оскільки більшість термінів мають в основі латину, грецьку, французьку, а зараз все частіше англійську мови (особливо в галузі економіки, фінансів та інформатики), де часто вживаються українізовані англійські терміни (провайдер, сайт, монітор, вінчестер тощо), а іноді англійські слова разом з українськими, наприклад: *Jobber – джоббер (спекулянт на біржі, професійний біржовик); futures фьючерси (угода щодо майбутніх контрактів); factoring – факторинг (купівля боргів)* тощо.

Слід зазначити, що така ситуація виникає при спілкуванні професіоналів, коли інтернаціоналізми полегшують спілкування та розуміння. Тому не слід боятися, що вони виявляться „фальшивими друзями перекладача“.

Антонімічний переклад (АП) у ряді випадків є вельми бажаним з позиції стилістики (словосполучення) та нерідко стає єдино можливим. АП, безперечно, важливий, адже він найповніше відображає лінгвокультурні розбіжності. АП може широко використовуватися у практиці усного перекладу та перекладу з листа. Суть АП полягає в заміні того чи того поняття на протилежне. Найпростіший приклад – заміна слова його антонімом з одночасним введенням заперечення: *eine ältere Dame – уже немолода жінка*.

Часто використовується і зворотній прийом – слово, заперечне в оригіналі, у перекладі замінюється антонімом. Заперечення при цьому *опускається:… die Freiheit geht nie unter – воля переможе*.

Нерідко зустрічаються і більш складні види АП: *Er hörte schon auf, mich zu dutzen – Він знову почав звертатися до мене на „ви“*.

Дієслово *dutzen* замінено антонімічним виразом „звертатися на ви“. Такий переклад став можливим завдяки наявності іншої антонімічної заміни в тому ж реченні: *hörte schon auf– знову звертатися*. Таким чином, і тут АП полягає у заміні ствердження одного поняття запереченням його протилежності.

Обгрунтоване перепитування (ОП) – можливість для перекладача уточнити усну інформацію, яку не вдалося отримати в ході переговорів/бесіди тощо в результаті об'єктивних

або суб'єктивних перешкод: побічного втручання, сильного шуму, відмови технічних засобів тощо.

У професійному перекладі ОП рекомендується застосовувати у виняткових випадках, коли високий рівень перекладу не може бути поставлений під питання.

Можливість застосування ОП залежить від конкретної ситуації: від стосунків між об'єктами комунікації, від ступеня неформальності атмосфери спілкування тощо.

Уживання нейтральних зворотів під час УП можливе у випадку утворення так званого *Information gap* (провалу) у ході комунікації в силу суб'єктивного фактора (ви щось не зрозуміли, не розчули, не володієте певним терміном, певною назвою тощо) та об'єктивних факторів (особливості отримуваної інформації, необхідності завершити переклад та перейти до наступного питання тощо).

Тож, як бачимо, правила з **11 по 14-те** є лінгвістичними і по суті, і за змістом належать до досягнень зіставної лінгвістики. Такого роду співвідносні закономірності обґрунтовуються в контрастивній лінгвістиці статистичними та іншими засобами. Але тут виникає питання: а чому, власне, до правил включені лише ці закономірності – адже існують та відомі багато інших двохсторонніх закономірностей мов, які контактують у процесі перекладу. Чи, можливо, указані закономірності є найважливішими? Але тоді виникає зустрічне питання, а за якими критеріями важливості/неважливості визначаються ці закономірності?

На нашу думку, відповідь на це питання полягає в ось у чому. Будь-який текст перекладу (незалежно від виду та жанру), хоча й має відображати певні риси, які витікають з особливостей першоджерела, він неодмінно має відповідати ще одній фундаментальній вимозі: це має бути повноцінний текст мовою перекладу.

Соціально-психологічним обґрунтуванням цієї, на наш погляд, загальноперекладацької вимоги слугує та ж сама вимога, що стосується логічності та нормативності мовлення при усному перекладі. Адже вважається, що якщо тексти певного автора перекладають, то цей автор заслуговує на це, а отже, аудиторія очікує від перекладача **якісного тексту.**

Сама по собі ідея **якісного тексту** тісно пов'язана з уявою про подвійну співвіднесеність тексту перекладу: з текстом першоджерела, з одного боку, та прийнятою манерою будувати мовою перекладу (МП) подібні тексти за змістом та функцією – з іншого боку. На наш погляд, викладені в «правилах» усного перекладу зіставні закономірності і є тими необхідними та достатніми факторами для досягнення **якісного українського (та відповідно якісного німецького/англійського) тексту перекладу.** Тобто, **якісним текстом** слід уважати такий текст перекладу, який притаманний певній мовно-культурній спільноті на певному історичному етапі, а критерієм оцінки такого тексту є сприйняття тексту цим мовним колективом. Такого роду підхід до оцінки тексту перекладу має право на життя, і хоча судження «**якісний/неякісний**» є певною мірою справою «**особистого смаку реципієнта**», все ж таки значною мірою ця оцінка притаманна усьому мовно-культурному колективу, бо в кожного етносу існує так званий **ідеал** правильного та вишуканого говоріння та письма, досягнути якого прагнуть і перекладачі. Тексти, наближені до такого ідеалу, уважаються в суспільстві зразковими, класичними та гідними наслідування.

Тож, правила з **11 по 14** взяті з практики усного перекладу і при їхньому дотриманні текст буде оцінений мовно-культурним колективом як **якісний.**

БІБЛІОГРАФІЯ

1. Білоус О.М. Теорія і технологія перекладу: Курс лекцій: доопрацьований та доповнений // Навчальний посібник для студентів перекладацьких відділень / Олександр Білоус. – Кіровоград, РВВ КДПУ ім. В.Винниченка, 2013. – 200 с.
2. Г. Егер. Коммуникативная и функциональная эквивалентность // Вопросы теории перевода в зарубежной лингвистике / Герт Егер. – М.: Международные отношения, 1978. – С.137–156.
3. Максимов С.С. Усний двосторонній переклад (англійська та українська мови): Навчальний посібник. Видання друге, виправлене та доповнене / Сергій Максимов – Київ: Ленвіт, 2007. – 416 с.
4. Саприкін С.С., Чужакін А.П. Світ усного перекладу; навчальний посібник / Сергій Саприкін, Андрій Чужакін. – Вінниця: Нова книга, 2011. – 224 с.
5. Чернов Г.В. Основы синхронного перевода: Учебник для институтов и факультетов иностранных языков / Гелий Чернов. – М.: Высшая школа, 1987. – 256 с.

6. Чужакин А. Мир перевода. Устный перевод XXI. Seguel: практика+теория. Синхрон / Андрей Чужакин. – М.: Р.Валент, 2002. – 232 с.

7. Швачко С.О. Проблемы синхронного перевода: Навчальний посібник / Світлана Швачко. – Вінниця: Фоліант, 2004. – 112 с.

ВІДОМОСТІ ПРО АВТОРА

Олександр Білоус – кандидат філологічних наук, професор, професор кафедри перекладу, прикладної та загальної лінгвістики, декан факультету іноземних мов Кіровоградського державного педагогічного університету імені Володимира Винниченка міста Кропивницький. Заслужений працівник освіти України.

Наукові інтереси: теорія і практика перекладу германських мов; семантико-стилістичний аналіз творів словесного мистецтва МО та МП.